

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ БАҚ-ТАҒЫ ЖУРНАЛИСТІК ЗЕРТТЕУДІҢ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

Ахметқазы Аяулы Қайратқызы

ayaulyadam@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Журналистика және саясаттану факультетінің 1-курс магистранты
Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Ғылыми жетекші: ф.ғ.д, профессор М.Б.Шиндалиева

Мақаламның мазмұны «Журналистік зерттеу» жанрына негізделген. Тақырыптың өзектілігі мынада: соңғы жылдардағы қоғам өміріндегі өзгерістер қоғамдық және саяси өмірге деген қызығушылықты арттырып, адмның қоғам өміріне толық қатысушысы болуына себеп болды. Қазіргі баспасөзде журналистік зерттеу қоғамның қазіргі өмірінің панорамасын (оқиғалар, процестер, құбылыстар, проблемалар, әрекеттер, кейіпкерлер және т.б.) көрсетіп, көрнекі орынға ие болды. Әлеуметтік шындықта көбінесе қарама-қайшылықтар өткір болып, проблемалардың шешілмеуі соғыс алдындағы шиеленістерге, содан кейін жанжалға әкелетінін түсінеміз. Бұл жағдайда журналист жиі араға түсіп жатады. Қандай болғанда да, әлеуметтік, еңбек, моральдық, тұлғааралық және жеке тұлғалар арасындағы жанжалдарды зерттеу – журналистикаға қажетті прагматикалық сипат береді.

Таза қылмыстық немесе құқықтық тақырып көптеген журналистикалық зерттеудің тақырыбы болып табылады. Егер әлеуметтік сауалнамалар көрсеткендей, қауіпсіздік мәселелерін бірінші орынға қойсақ, журналистика қоғамдық пікірдің құралы ретінде бұл мәселеге ерекше мән береді. Зерттеудің мақсаты деп – таңдалған мәселелер бойынша журналистік зерттеу процесін модельдеуді айта аламыз.

Журналистік зерттеу жүргізудің өзіндік сатылары мен әдістері бар. Журналистік зерттеулердің мақсаттары, өз кезегінде, танымдық сатыларымен сәйкес келетін әдістерді қолдану нәтижесінде жүзеге асырылады. Журналистік зерттеу осындай бірнеше қадамдарды қамтиды.

1. Алдын-ала ақпарат алу Әрине, бұл қылмыстың бар екенін білу журналист таңдаған тақырып бойынша нақты зерттеу жүргізу үшін жеткіліксіз. Мұндай зерттеуді бастау үшін нақты ақпараттық «хабар» қажет. Бұл деректер дұрыс болуы мүмкін немесе жалған болуы мүмкін, бірақ олар болмаған кезде журналист тексеруге көшуі тиіс. Ол қалай жүзеге асады? Кейде қарапайым қызығушылыққа негізделген тақырып бойынша ақпаратты «соқыр» іздеу нәтиже береді. Кітаптар, газеттер, журналдар оқып, деректі фильмдер мен телеарналарды көруге, библиографиялық шолулармен танысуға, басқа да кітапханалық дереккөздерге, компьютерлік басылымдарға және халықаралық дерекқорларға журналисті өте нақты іздеудің нақты мекен-жайына шақыруға болады. Бірақ көбінесе мұндай мекенжайлар редакторға телефон арқылы немесе хаттар арқылы ұсынылады. Кейде зерттеуді дайындаудың негізі кәсіби журналистік ортада үнемі айналысатын ақпарат негізінде пайда болады. Бастапқы ақпаратты алудың тағы бір жолы - жасырын сауалнама. Осы мақсатта зерттеуші журналистің жұмысында сауалнама жариялануы мүмкін, оған жауаптар одан әрі іздестірудің белгілі бір мекен-жайына жіберуі мүмкін сұрақтар қойылады.

1.2. Журналистік зерттеудің мақсаттары мен міндеттерін келісу. Бастапқы ақпаратқа ие болу үшін журналист кемінде шамамен зерттеудің нақты тапсырмасын

анықтауы керек. Ол үшін, ең алдымен, күдіктінің анықтамасы болуы мүмкін адамдардың іс-қимылының ауқымын және олардың шеңберін белгілеуі керек. Бұдан басқа, осы нақты жағдайда бар нақты мүмкіндіктер негізінде зерттеудің жалпы мақсаттарын нақты мақсаттар деңгейіне дейін анықтау керек. Осылайша, келесі мақсаттар белгілі болады, мысалы:

1) нақты қатысушыларды анықтау; 2) қылмыстың тетігін сипаттау; 3) қылмыс жасағаны үшін зерттеу барысында қылмыстық іс-әрекет жағдайына қатысушыларды қозғайтын себептерді анықтау; 4) әлеуметтік себептерді белгілеу; 5) зерттеу жүргізілген қылмыстық ахуалды дамытудың ықтимал салдарларын болжау. Журналист осы мақсаттардың барлығын жүзеге асыру міндетін қойып, кейбіреулеріне, тіпті біреуіне де тоқтауы мүмкін. Бәрі өз қолында болатын фактілерге, сондай-ақ автордың немесе оның редакторларына ғана белгілі болатын басқа да себептерге байланысты болады.

1.3 Зерттеу гипотезасын қалыптастыру

Гипотеза зерттеудің маңызды сатыларының бірі болып табылады. Зерттеу гипотезасы бойынша, мысалы, журналистке қызығушылық танытқан қылмыс неге себеп болуы мүмкін, оның себебі қандай болуы мүмкін, оның пайдасына кім қатыса алады, кім оның қатысушысы бола алады? Гипотезаны (гипотезаны) шығару, бірінші кезекте, журналистік зерттеу тақырыбына байланысты қойылған сұрақтарға жауап беру үшін қозғалу бағытын ұсынатындығына байланысты маңызды.

Қазіргі уақытта зерттеу журналистикасы, ең алдымен, оның мақсаттарының ерекшеліктері, дисплейдің тақырыбы, іске асыру құралдары, әдістері мен шарттары, өзін-өзі тәуелсіз құбылыс ретінде жиі жариялайды. Ол өзінің мақсаттарына, құралдарына, қызмет ету әдістеріне өз арсеналын ие; оның жүзеге асырылуына мамандандырылған «субъектілер» бар, бұл бұл саланы журналистік қызметтің тәуелсіз түрі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. «Зерттеу» мақсаттары қызмет түрінің бірегейлігін анықтайтын маңызды факторлардың бірі болып табылады. Негізгі мақсат ретінде белгілі бір оқиғалардың, процестердің, жағдайлардың, зерттеу барысында құбылыстың құпиялық құбылыстарының ашылуын немесе қылмыс жасаудың қатал механизмін ашуды, қылмыскерлерді ашуды қажет деп есептейміз. Зерттеу кейбір саяси немесе экономикалық нәтижелерге жету үшін, мысалы, экстремистік саяси ұйымның қызметін, лауазымдық өкілеттіктерін асыра пайдаланатын факторларды анықтайтын, сыбайлас жемқор лауазымды тұлғаны министрліктен босату, иммунитеттен бас тартуға мәжбүрлеуді алып тастап, оны елге әкеліп, елге тонап кеткен капиталды қайтару мақсатында жүзеге асырылуы мүмкін.

Зерттеу және жариялау нәтижесінде аудиторияның моральдық тәрбиесі сияқты маңызды мақсатқа қол жеткізілді, өйткені кез-келген зерттеу кез-келген қылмысты ашу мысалдарынан туындайтын моральдық қорытуды қамтиды. Айта кету керек, журналистік зерттеу әдептану іс-әрекеттерін анықтауға немесе кез-келген оқиғадан моральдық мәнді «өндіруге» арналған болуы мүмкін. Бұдан басқа, зерттеулер әртүрлі БАҚ-тарға аудиторияның назарын аудару үшін осындай маңызды утилитарлық міндеттерді шешуге көмектеседі. Журналист осы мақсаттардың біреуін сирек көрсетеді. Бірақ бұлай болса да, мысалы, шын мәнінде олигархтың әлеуметтік қауіпті әрекеттерін ашқысы келеді, бұл зерттеудің нәтижесі басқа «өтетін» тапсырмаларды шешуге ықпал етпейді дегенді білдірмейді. Зерттеу журналистикасының тақырыбы, ең алдымен, біреудің қоғамнан, тарихи және басқа құпиядан жасыруға тырысатын жанжалдардың әр түрлі түрі. Бұл зерттеу тақырыбының ерекшелігі, оның айырмашылығы, мысалы, журналист-сарапшы, эссеист, сатирист тақырыбынан. Әрине, аналитика, эссеист және филилонист қылмыс туралы, жазатайым оқиғалар, құпиялар туралы жаза алады, бірақ қазірдің өзінде белгілі біреуі анықтаған. Егер олар жасырын нәрсені табуға тырысса, онда бұл жағдайда олар журналист-зерттеушінің міндеттерін шешеді және шешеді. Кейде ол жақсы көрінеді, мысалы, журналист өзін басқаратын адамдарға көзін ашқысы келгенде. Олардың көпшілігі зерттеу сияқты көрінетін журналистік материалдар болып табылады, олар жоқ. Отты қалай сөндіру туралы немесе депутаттар қабылданған заңдар туралы үнемі пікірсайыстарда қалай күрескендігі туралы есеп зерттеу емес.

Елдегі валюталық бақылаудың жаңа тәртібі туралы мақала да жоқ. Бұл жағдайда өрт емес, депутаттардың дауысы да, үкіметтің жаңа шешімі де қоғамнан жасырынған жоқ. Бұл журналистік зерттеудің тақырыбы болмағанын білдіреді: журналистер тек қана бақылап отырғанын білетін оқиғаларды сипаттайды немесе талдайды. Зерттеу жүргізген кезде журналист өз тақырыбының шекарасын үнемі есте ұстау керек. Іс жүзінде елеулі зерттеу барысында әрдайым көптеген қосымша фактілер анық болады. Қазіргі қазақстандық журналистикадағы ең маңызды тақырыптар мынадай:

- жемқорлық жағдайлары;
- саяси қылмыстар;
- экономикалық қылмыстар;
- экологиялық қылмыс;
- тарихи құпиялар және т.б.;
- әлеуметтік қылмыстар.

Журналистикалық зерттеуде ақпарат алудың өзіндік тән әдістері бар. Олар зерттеудің мақсаттары мен тақырыптарының сипаттамаларына негізделген. Ақпаратты іздестіру әдісі зерттеуші журналистке және зерттеуші ғалымдарға байланысты, ол ең алдымен мекемеде көрініс табады, оқиғаның логикалық байланыстарын мұқият зерделеу, әрбір бөлшекті түсіну және талдау, ең аз бөлшектерге дейін. Зерттеу барысында журналист тек кейбір фактілерді іздеумен айналысып қана қоймай, оларды талдау мен түсіндіреді, ол ақырында оған «шындықты» табуға көмектеседі, яғни ол өзіне арнаған сұрақтың мәнін түсінуге көмектеседі [1,289-б].

Фактілерді түсіну жиі іздестіру процесінде бір-бірімен байланысты, және журналист өзі, әдетте, белгілі бір әдістерді қолдану реті туралы ойланбайды.

Көптеген зерттеушілердің ақпарат іздеудің өзінің сүйікті әдісі бар болса да, олардың әрқайсысының біреуі арқылы әрқашан қол жеткізуге болады. Ол, әрине, зерттеу жүргізілетін нақты жағдайға, әртүрлі әдістерге және көбінесе үйлесімде пайдаланылады.

Бақылау – бұл әдіс сенсорлық қабылдау арқылы шындықты жеке білуге негізделген. Кәдімгідей емес, ол жиі кездейсоқ, кездейсоқ сипатқа ие, журналистік байқау мақсатқа сай. Оның мақсаты қарапайым және өте күрделі, әлеуметтік-саяси, мәдени, діни, адамгершілік процестер, оқиғалар, жағдайлар болуы мүмкін. Байқау - бақыланатын объектінің ерекшеліктері мен жеке қасиеттері, кәсіби дағдылары және байқаушының тәжірибесі арқылы анықталған өте күрделі іс. Журналистік байқаудың бірнеше түрі бар.

Уақытша негізде (уақыт жұмсалған уақыт) байқау қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді бөлінеді. Жедел басылымдарды дайындауда қысқа мерзімділік. Журналистік зерттеулерде жиі талап етілетін тақырыпты егжей-тегжейлі зерделеу қажет болған жағдайда, ұзақ мерзімді байқау қолданылады. Ашық байқаудың ерекшелігі, тапсырмаға келген журналист өзінің айналасындағы адамдарға өзінің мақсатын, редакциялық тапсырмасын және оны қалай жүзеге асыратынын және қандай көмек қажет болуы мүмкін екендігін хабарлайды. Бұдан шығатыны, ол сөйлесетін адамдар біледі, олардың арасында журналист жариялау үшін материал жинайды. Керісінше, жасырын қадағалау зерттеуші белгілі бір уақытқа (немесе ешқашан) оның айналасындағы адамдарды хабардар етпейтіндігімен ерекшеленеді, оның әрекеті ол журналист болып табылатындығын және оған қажетті ақпаратты жинайды, сондай-ақ ол қандай ақпарат қызықтырады. Жасырын қадағалау зерттеу барысында, мысалы, белгілі бір ұжымдағы қақтығыс жағдайында, сондай-ақ журналистік зерттеу жүргізу кезінде де пайдаланылуы мүмкін. Байқаудың ерекшеліктері журналистердің байқау кезінде қатысуы дәрежесі сияқты факторлармен алдын ала анықталуы мүмкін.

Осы негізде ескертулерді қамтуға болады және енгізілмейді. Бірінші жағдайда зерттеуші, мысалы, діни секталардың мүшесі болады, екіншісінде ол сол секталардың қызметін зерттейді, ал сыртынан қатысушы емес. Оған қоса, бақылаушы журналистердің сүйікті әдісі болып табылады. Ол авторды қызығушылық объектісіне барынша жақындастырады, өйткені ол тікелей және күн сайын онымен байланысқа түседі, олар

айтылғандай, ішінен болғандардың бәрін көреді. Қосылған байқау нәтижесінде алынған фактілер, мысалдар, әдетте, ерекше толықтығы, егжей-тегжейлі әзірленуі, ашықтық, жарқындық және сенімділікпен ерекшеленеді. Журналистің қызметіндегі ең кең таралған әдістердің бірі құжаттарды өңдеу әдісі болып табылады. «Құжат» ұғымы латын құжаттары бойынша дәлелденген, нұсқаулық мысалға негізделген. Қазіргі уақытта, бұл көбінесе жазбаша дәлел ретінде түсініледі. Бірақ құжаттың басқа түсіндірмелері бар. Әртүрлі себептер бойынша олардың бірнеше түрі бар. Мәселен, ақпараттың түріне қарай оларды топтарға біріктіруге болады: қолжазба, баспа, фото, кинотеатр, магниттік таспалар, жазбалар, лазерлік дискілер және т.б. авторлықтың түрі бойынша - ресми және жеке. Экспозиция объектісіне жақын - түпнұсқа және туындылар. Дәлдік бойынша - түпнұсқалар мен көшірмелер. Баспа мақсатында - әдейі және қасақана жасалынған. Өңірдегі өз қызметіне қатысты құжаттардың типологиясы: мемлекеттік басқару; өндірістік - әкімшілік; әлеуметтік-саяси; ғылыми; нормативтік-техникалық; анықтама және ақпарат; көркем.

Бұл тізімге «үй құжаттары», яғни жеке хаттар, ескертпелер, кино және фотосурет, күнделіктер қосылған болуы мүмкін. Бірақ бұл жіктеу жалғыз және толық емес. Мысалы, «Журналистік зерттеу» кітабында ақпараттың түрін, яғни «құқықтық, саяси, ғылыми-техникалық, қаржы-экономикалық, төтенше жағдайлар, денсаулық сақтау» туралы ақпаратты жіктеу ұсынылады. Құжаттардың біреуін немесе басқа жіктемесін пайдалану журналистке қандай да бір түрдегі құжаттарды қабылдаудың мүмкіндігін, жағдайды, олардың журналистік зерттеудегі ерекшеліктерін неғұрлым нақты түсінуге көмектеседі. Журналистің қандай ақпаратқа ең көп қажет ететініне байланысты құжаттардың әртүрлі түрлері бар.

Мамандар сипаттайтын негізгі әдістер дәстүрлі және формальды деп аталады. Дәстүрлі - журналистік зерттеу құжаттарының негізін құрайды. Бұл әдістер зерттелетін құжатты, оның түсіндірілуін және одан «алынатын» ақпаратты жазу кезінде қолданылады. Түсіндірме құжаттың мазмұнын оған қатысты белгілі бір өлшемдермен салыстыру ретінде жүзеге асырылады. Мазмұнды талдауға негізделген формалданған әдіске келетін болсақ, ол сол типтегі құжаттардың үлкен массасын зерттеуді талап етеді, мысалы, газеттердің нақты параметрлері бойынша берілуі. Құжаттар зерттеу журналисі үшін өте маңызды, себебі олар мәтіндерде көрінеді және аудиториямен дәлелдейді, өйткені ең сенімді дәлел логикалық қажеттілікке байланысты олардан кейінгі нұсқаулардың пайдасына тиесілі [2,36-б].

Журналистік зерттеудегі ең маңыздысы, және журналистиканың бұл түрінің мәні бойынша ең лайықты, эксперимент әдісі, яғни шындықтың арандатуы. Оның «ғалымдары» ғылыми және зерттеуші эксперименттер болды. Ғылым мен заңда бұл әдіс кеңінен қолданылады. Соңғы жылдары ол бұрынғыдан да белсенді болды.

Эксперимент бақылаудың әдісіне өте жақын және жиі бірдей әдіс деп есептеледі. Кейде эксперимент байқаудың түрі ретінде анықталады. Бірақ, менің пікірімше, эксперимент тәуелсіз әдіс деп санауға болады.

Журналист оған келгенде оның жарияланым беттерінде тым көп жарнамаланбайды, қандай жағдайда және қажетті ақпарат алу керек. Міне, сондықтан. Шын мәнінде, журналға енгізілген бақылауды қолданып, қазіргі жағдайға тамыр жайып, оның дамуы барысында туындайтын фактілерді жазады. Қосылған байқау аяқталғаннан кейін, бұл жағдай, әдетте, жоғалып кетпейді, бірақ негізгі параметрлері бар. Сонымен қатар, журналист эксперимент жүргізгенде, ол міндетті түрде оған бар емес жағдайды жасайды, мысалы, жасанды, мысалы, қаланың әр түрлі аудандарынан жүздеген адамнан хат жазады және олардың әрқайсысы қашан және қалай өтетінін күтеді, содан кейін оны басқалар арасында байқау әдісін қолдана отырып зерттейді. Қасақана құрылған жағдай журналистке қарапайым байқау кезінде уақыттың ұзарады және осындай шоғырланған және көрнекі түрде көрінбейтін жарқын жарықпен көруге мүмкіндік береді. Эксперимент аяқталғаннан кейін журналистің жасанды жағдайын «алып тастады».

Зерттеуші, оның ішінде журналистік зерттеу оны шығармашылықпен жақындастыра отырып, стандартталмаған әдістерді қолданып, заңмен берілген құқықтар шеңберінде әрекет етуге итермелейді. Сондықтан ол үнемі өзінің «әдістемелік арсеналын» толтыру керек.

Оларды зерттеуші журналист материалдарды ашық түрде оқу арқылы ғана емес, сонымен қатар баспасөзде құқық қорғау органдарының қызметкерлерімен сөйлесу арқылы зерттей алады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Прохоров Е. П. Исследуя журналистику. – М. : РИП-Холдинг, 2006. – 202 с.
2. Введение в теорию журналистики.: Учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по направлению и специальности «Журналистика» / Прохоров Е. П. – 6-е изд. – М.: Издательство МГУ, 2005. – 367 с.